

بفلم جهانگیر قائم مقامی

در شماره اسفندماه گذشته مجله مهر مقاله‌ای تحت عنوان «انواع ادبی» که قسمت دوم مبسوطی بنام «ادبیات تطبیقی» (۱) بود بطبع رسیده بود. در این مقاله نکته‌ای بنظر اینجانب رسید که توضیح آنرا لازم میدانم. اما قبل از اینکه بتوضیح مزبور بپردازم لازمتر میدانم گفته شود طرح اینگونه مباحث که هنوز برای بسیاری از هموطنان کتابخوان ما بیسابقه است و بمنظور آشنا ساختن آنهائی که بزبانها خارجی آشنا نیستند و یا اگر هم آشنا هستند فرصت و فراغت مراجعه بکتاب مزبور را ندارند بسیار مفید و ضروری است و انتخاب این موضوع از طرف نویسنده آن و همچنین درجش در مجله معرف ذوق سلیم و وقوف نویسنده مقاله و کارکنان مجله مهر با احتیاجات و نواقص ادبیات فارسی میباشد و بسیار هم مفیدتر و بجا میبود اگر نویسنده محترم آن، مقاله خود را باین اندازه فشرده و فهرست مانند تهیه ننمودند و موضوع را بیشتر تشریح میکردند و با امثله و تجزیه و تحلیلهایی نحوه عمل را بیشتر و بهتر روشن میساختند.

بعد از این شرح، بندگی نکته‌ای که در مقاله مزبور بنظر رسیده است میپردازد:

در پاوردقی آخرین صفحه مقاله (صفحه ۷۱۱ مجله) که ظاهر امر بربوط عبارت «تراژدی مقید» (۲) است و شماره ۱ از روی آن افتاده شرحی درباره مقررات مربوط بتراژدی ذکر شده و از آن جمله است مقررات «وحدت سه گانه» (۳) یا «قوانین سه وحدت» شامل وحدت مکان، وحدت زمان و وحدت عمل.

نویسنده محترم مقاله ادبیات تطبیقی در شرح این قوانین نوشته‌اند:

«وحدت مکان: یعنی درام باید در همان مقدار از مکان که

برای وقوع آن ضرورت دارد نمایش داده شود. وحدت زمان: یعنی درام باید در همان مقدار وقتی که واقعه‌ای در عالم صورت می‌گیرد در صحنه تأثر نمایش داده شود و وحدت عمل: یعنی درام باید دارای يك كمال جامعیتی باشد، بدانگونه که نتوان بی آنکه در وحدت کلی آن خللی وارد شود قسمتی از آنرا از میان برداشت.

این قوانین بنحوی که نویسنده مقاله ادبیات تطبیقی در مقاله خود ترجمه و نقل کرده اند گویا چندان درست نباشد. زیرا رعایت این قوانین هرگز قابل اجرا نیست. وقوع داستان يك درام و تراژدی و یا کمدی غالباً در عالم واقع مستلزم زمان ممتد و مکان وسیع و اغلب هم متعدد میباشد. بنابراین وقتی بخواهیم آنرا روی صحنه نمایش بیاوریم بر طبق این قوانین مدت نمایش يك موضوع غالباً ماهها طول میکشد و به صحنه‌های پهنآوری که هرگز در اختیار يك تماشاخانه نیست احتیاج خواهد بود، هر چند چون غرض از وضع این قوانین مقید ساختن نویسندگان نمایشنامه‌ها بوده و اینهم خود قیدی است. ولی چنانکه می بینیم قیدی است که اغلب مانع اجرای نمایشها میشود و منطقی نباید اینطور باشد.

اما آنچه نگارنده در این باره خوانده و بخاطر دارم این است که «قوانین سه وحدت» مأخوذ از کتاب «فن شعر» تألیف ارسطوست و ابتدا در اوایل قرن ۱۶ در تئاتر ایتالیایی وارد شد و سپس در اواخر این قرن بتأثر فرانسه راه یافت. نخستین کسی که قوانین مزبور را در ادبیات فرانسه وارد ساخت سکالیژر (۱) بود که در سال ۱۵۶۱ مراعات دو قاعده وحدت عمل و وحدت زمان را در تئاتر، خصوصاً در تراژدی، لازم دانست و در کتاب «فن شعر» (۲) تألیف خود، آنرا ذکر نمود و بعد از او نویسنده دیگری موسوم به ژان دولاتای (۳) در کتاب «در باره تراژدی» (۴) که بسال ۱۵۷۲ منتشر نمود قاعده دیگری یعنی قاعده وحدت مکان را هم اضافه کرد و این قواعد بدین شرح میباشد:

وحدت زمان - یعنی داستان يك درام و تراژدی که معمولاً در پنج برده باید باشد در مدت ۲۴ ساعت از زمان صورت گرفته باشد.
وحدت مکان از یعنی کلیه وقایع يك نمایشنامه باید در يك مکان صورت

۱ - Scaliger - ۲ - L'art poétique

۳ - Jean de la Taille - ۴ - Traité de la tragédie

گیرد و تراژدی نویسانی که خواسته‌اند این قانون را اجرا نمایند غالباً صحنه وقایع پیرامون میدان شهر و یا اطاق انتظار قصر سلطنتی اختیار نموده‌اند. (مانند پسرهای راسین و کرنی).

وحدت عمل - یعنی قهرمان تراژدی نباید بایک خطر بیشتر رو برو شود. پیداست که این قواعد تاچه حد نویسندگان را مقید و محدود می‌کرده است و بهمین سبب موضوع «دکوراسیون» در این زمان رونقی نداشت و پیشرفتی نکرد و نمایش‌های این دوره غالباً آن هیجان را که باید در تماشاچیان ایجاد نماید بوجود نمی‌آورد و ناگزیر نویسندگان بتبعیت از ذوق و تمایلات مردم، بتدریج این قیود را درهم شکستند. چنانکه میبینیم کرنی در پیش «سید» (۱) ضمن اینکه صحنه وقایع تراژدی میدان شهر است از خانه‌های اطراف میدان هم استفاده کرده و در واقع صحنه نمایش را توسعه داده است و بدین نحو قاعدت وحدت مکان را متزلزل ساخته است و قاعده وحدت عمل را هم به قانون «وحدت منظور و غایت» (۲) تعبیر نموده و با همین مبنا در پیش «اراس» (۳) قهرمان نمایش را با دو خطر مواجه ساخت و در پاسخ مخالفان گفت چون این دو خطر برای یک غایت یعنی برای خاطر میهن بوده است ایرادی به پیش او وارد نیست.

علاوه بر آنچه در فوق، مستند بمدار کی چند، مذکور شد این نکته را هم در تأیید توضیحات خود میتوان افزود که بطوریکه از لفظ «وحدت‌های سه گانه» و «قوانین سه وحدت» می‌آید مراد، رعایت واحد قیاسی بوده است. چنانکه برای زمان واحد زمان (یک شبانه روز)، برای مکان به یک محل و برای عمل یک سانحه و عمل منظور گردیده است و اگر تفسیر این سه قاعده را بدانگونه بدانیم که در مقاله ادبیات تطبیقی درج شده کلمات «وحدت مکان» و «وحدت زمان» و «وحدت عمل» معنی و مفهومی پیدا نخواهند کرد.